

سفال مند گناباد

نقوش زینتی زندگی

اداره کل میراث فرهنگی خراسان
معاونت معرفی و آموزش



عکس: محمدرضا پهلوان
طرح و اجرا: سعید بابایی

آفریدگان اهریمنی است. به عبارت دیگر ماهی مظهر موجودات آبی، ژرف‌نگری و تیزبینی است. او نگهبان «هوم سپید» نماد گیاهان است.

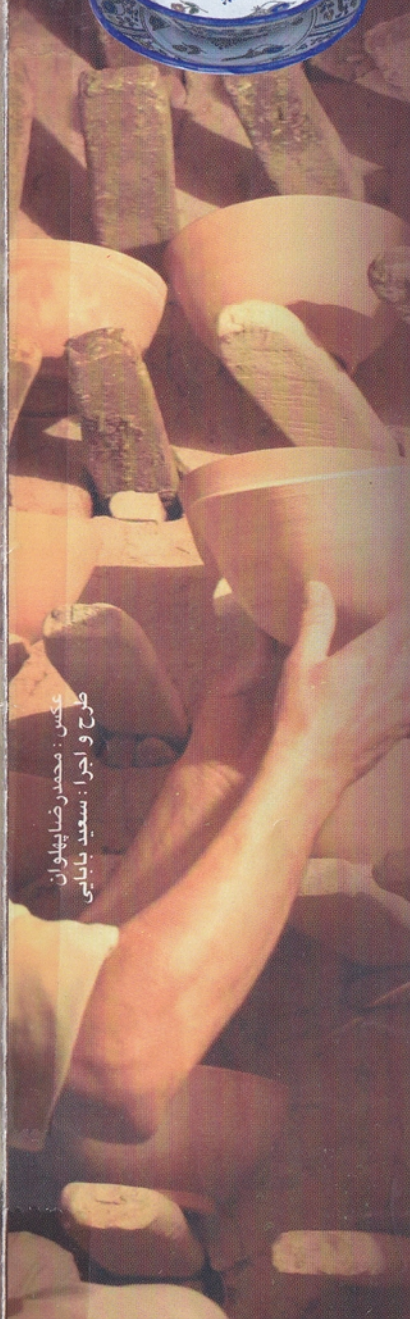
بر اساس روایتی در بندهش:

«اورمزد هوم سپید را در دریای فراخکرت رویاند و اهریمن در عمق آب وزغی آفرید که هوم را تباه کند. اورمزد برای دفع آن وزغ ده ماهی آفرید که همواره پیرامون آن هوم را بپایند و همیشه یکی از ماهیان سرش به پایین و در جستجوی وزغ است.»

جالب و قابل تأمل است که بر بدنه برخی ظرفهای استوانه‌ای «مند» گیاهی در میان دو ماهی نقش بسته که یکی از آنها وارونه و سر در خاک دارد و گویی در جوار گیاه چیزی را جستجو می‌کند.

نقوش دیگر زینت‌بخش سفال «مند» که هر یک به مقتضای حضور آن در قلمرو اسطوره و فرهنگ کهن ایران قابل تعبیر و تفسیر می‌باشند عبارتند از: خورشید، پرنده، پروانه، بته جقه، گل و مرغ، گل و پروانه، گل و برگ، گل کدو، کتیبه، ابروگل، گنجی، اسلیمی، گل گرد، خونه‌کشی و محرمات. این نقوش به‌طور یکسان سفال جسمی و سفال چینی «مند» را زینت می‌دهند. تهیه، ساخت و پرداخت سفال «مند» از دیدگاه زمین‌شناسی در شناخت عناصر معدنی و کاربرد علم شیمی در ساخت رنگ و لعاب، کاربرد علم فیزیک در امر ایجاد کوره و حرارت و میتولوژی در شناخت باورها و اعتقادات کهن بسیار مهم و قابل مطالعه است که بحث آن در این مختصر نمی‌گنجد. والسلام

رجبعلی لباف خائیکی



سفال مند گناباد

روستای «مند Mend» با بیش از یکهزار و چهارصد نفر جمعیت در شمال گناباد و به فاصله کمی از آن شهر قرار دارد. این روستا شهرت خود را مدیون ظرفهای سفالی است که در کارگاههای متعدد ساخته می‌شده و اکنون نیز هنوز معدودی وفادار به پیشه اجدادی خود نگذاشته‌اند چرخهای سفالگری در مند از حرکت بازمانند.

سفالگری در گناباد حداقل پیشینه‌ای پنج هزار ساله دارد که با مراکز تمدنی هم‌عصر خود از شیوه‌ای یکسان پیروی می‌کرده اما «سفال مند» با مصالح و تزیینات متفاوت به عنوان پدیده‌ای نوظهور از اواخر قرن یازدهم هجری در «مند» رایج شده و با سفالهای میبد یزد، اصطهبان فارس و شهرضای اصفهان شباهت تام داشته و اگرچه در طول زمان تا حدودی از محیط نیز تأثیر پذیرفته و عواملی مانند ذائقه مصرف‌کننده و اعمال سلیقه سازنده به آن رنگ و بوی خاص داده است، با وجود این استفاده غالب از نقش‌مایه‌های سنتی و رنگهای گرم و شاد، سفال «مند» را جذاب و قابل طرح در مجامع هنری نگاه داشته است.

سفال «مند» از لحاظ نوع مواد تشکیل‌دهنده به دو گروه «جسمی» و «چینی» تقسیم می‌شود. ماده اولیه سفال جسمی خاک رس است که از رسوبات سیلابهای وارد شده به بندهای اطراف گناباد برداشت می‌شود. این نوع خاک اندکی قرمز رنگ و نرم است که برای پیشگیری از ترک خوردگی باید کمی ماسه بادی به آن افزوده شود. گل رس به خوبی ورز داده می‌شود و پس از طی مراحل برای ساخت و پرداخت انواع ظروف مورد استفاده قرار می‌گیرد. سفال جسمی «مند» بدون لعاب قرمز اُخرایی است و با پوشش لعابی به رنگهای مختلف عرضه می‌شود. استحکام این نوع



سفال زیاد است به همین جهت ظرفهای بزرگ و پراضطکاک مثل قاب، قدهای بزرگ، خم و کشک‌ساب از سفال جسمی ساخته می‌شود.

مواد تشکیل دهنده سفال چینی ترکیبی از پودر سنگ سفید و گل سرشور است. گل سفید رنگی که از این دو عنصر حاصل می‌شود در فرهنگ سفالگران «مند» به «چینی» شهرت دارد. جمع‌آوری، کوبیدن و به عمل آوردن گل چینی با تحمل زحمت و صرف وقت و هزینه نسبتاً زیاد توأم است به همین دلیل سفالگر ترجیح می‌دهد ظرفهای کوچک و ظریف و تجملی را با آن گل بسازد.

بدنه ظرفهای ساخته شده از گل چینی قبل از لعاب، سفید متمایل به کاهی است و جهت زمینه‌سازی برای تزیین بدنه، پوشش سفید رنگی مرکب از کائولن و گل گیوه معروف به «لایه» بر روی ظرف کشیده می‌شود.

سفال «مند» معمولاً لعابدار است. لعاب یک رنگ را برای تزیین و انسداد منافذ ریز بدنه مورد استفاده قرار می‌دهند که در این صورت ظروف به رنگ دلخواه و یکدست عرضه می‌شوند و لعاب شیشه‌ای یا بی‌رنگ به عنوان حفاظ نقشا و درخشندگی بدنه ظرف کاربرد دارد.

مهمترین مشخصه سفال «مند» عناصر تزیینی برگرفته از طبیعت است. این عناصر که در چهار گروه انسانی، حیوانی، گیاهی و هندسی جای می‌گیرند، به ظاهر نقشا و خطوط ساده و آشنایی هستند اما وقتی آن نقشا و خطوط مورد مطالعه و ارزیابی دقیق قرار می‌گیرند بر حضور آیینها و باورهای کهن ایرانی در خاستگاه اولیه آن نگاره‌ها گواهی می‌دهند. از جمله «نقش ماهی» که بدنه اکثر ظرفهای «مند» را زینت داده و جایگاه والایی در روایات اسطوره‌ای دارد. ماهی در بینش اعتقادی ایرانیان از سویی سرور آفریدگان آبی و از سوی دیگر بزرگترین آفریدگان «اورمزد» در مقابل وزغ، بزرگترین